LATVIJAS ARHĪVI

RECENZIJAS

GENDERA UN SEKSUALITĀTES VĒSTURE LATVIJĀ

Lipša, Ineta. ***Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939*** **/ LU Latvijas vēstures institūts. Rīga: Zinātne, 2014. 622 lpp.: il.**
ISBN 978-9984-879-65-9

2014. gadā klajā nācis Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošās pētnieces Biznesa skolas "Turība" Komunikācijas zinātņu ka-tedras vadītājas vēstures doktores Inetas Lipšas fundamentāls pētījums "Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939", kas iezīmējis jauna virziena – seksualitātes vēstures – parādīšanos mūsdienu Latvijas historiogrāfijā. Šajā sakarā ir jāņem vērā, ka seksualitātes vēsture ir tieši saistīta ar tā saucamajām gendera (dzimtes) studijām (*gender studies*), kas pēdējos gadu desmitos kļuvusi sevišķi populāra un attīstīta izpētes joma vēstures zinātnē ASV un Rietumeiropā, kā arī socioloģijā, politikas zinātnēs, komunikācijas zinātnēs un antropoloģijā.[1]

Diemžēl līdz šim laikam Latvijas vēsturnieki veltījuši tikai fragmentāru, pavisam nepietiekamu uzmanību Latvijas vēstures aspektiem, kas ir seksualitātes vēstures un gendera studiju uzmanības centrā. Lai gan 21. gs. sākumā gendera vēstures un ar to saistītie seksualitātes vēstures jautājumi tika skarti vairākās Latvijas zinātnieku publikācijās,[2] to skaitā arī monogrāfijas autores darbos, tomēr šīs publikācijas – lielākoties raksti – liecināja tikai par jaunās pētniecības nozares tapšanas sākumu. Turklāt jāatzīmē, ka daži no minētajiem pētījumiem tika izstrādāti nevis vēstures zinātnes, bet sociālo un komunikācijas zinātņu metodoloģijas kontekstā, kas bieži vien

nosaka vēstures aspektu modernizāciju un zināmu vienkāršošanu. Var apgalvot, ka vēstures zinātnē jauna historiogrāfiskā virziena rašanos un nostiprināšanos apliecina apkopojošu monogrāfisku pētījumu sagatavošana un publicēšana, jo tieši monogrāfijās ir iespējama sasaistītu vēstures aspektu vispusīga teorētiska apjēgsme un faktogrāfiska reprezentācija, balstoties uz vēsturiskuma principu un konsekventu metodoloģisku pieeju, tajā pašā laikā ņemot vērā vēstures pētniecības tradīcijas un specifiku. Par tādu pētījumu var droši uzskatīt I. Lipšas novatorisku un oriģinālu monogrāfiju "Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā".

Monogrāfiskā pētījuma metodoloģija pilnībā atbilst pašām jaunākajām pieejām sociālās vēstures reprezentācijā pasaules historiogrāfijā, respektīvi, jaunās vēstures un jaunās sociālās vēstures (*the new history* / *the new social history*) konceptuālajām pieejām un metodoloģijai. Šajos virzienos vēstures kopainas rekonstrukcijas fokusā ir tieši sociālie procesi, sabiedriskās domas izpausmes, cilvēku priekšstati, ikdienas parādības, ieradumi, cilvēku un sociālo kopu uzvedības un komunikācijas modeļi. Šie vēstures aspekti tiek pētīti speciāli un dziļi un tajā pašā laikā kopsakarībā ar sociāli politiskās vēstures vispārējām norisēm. Jaunās sociālās vēstures aspektu reprezentācija balstās uz daudzveidīgiem vēstures avotiem, to skaitā uz tiem, kas tradicionālajā vēstures pētniecībā tiek izmantoti retos gadījumos vai vispār netiek izmantoti. Turklāt pētījumu specifika ir saistīta ar starpdisciplinārās pētniecības metožu lietošanu, kas izstrādātas un aprobētas citās humanitārajās un sociālajās zinātnēs, vispirms – socioloģijā, sociālajā antropoloģijā, sociālajā psiholoģijā, demogrāfijā, etnogrāfijā u.c. Kā par to liecina I. Lipšas monogrāfija, tādu pieeju sistēmiska un mērķtiecīga lietošana dzimtes un seksualitātes vēstures pētniecībā dod iespēju atklāt jaunas dimensijas sociālās un ikdienas vēstures apjēgsmē un reprezentācijā.

Monogrāfijas "Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā" metodoloģija skaidri pozicionēta un vispusīgi raksturota grāmatas pirmajā nodaļa "Problemātika, jēdzieni, konteksts, izpētes stāvoklis". Tās pamatā ir Rietumeiropas un ASV zinātnieku pētījumi, kas, no vienas puses, nosaka pētījumā aplūkoto vēstures jautājumu reprezentācijas teorētiski metodoloģiskus ietvarus, bet, no otras puses, it kā veido vēsturiskā naratīva meta-līmeni, kad koncepti un teorētiskās konstrukcijas – hegemoniskā maskulinitāte, feminitāte, normatīvā seksualitāte, hegemoniskā seksualitāte, dzimšu normativitāte u.c. – kļūst par avotiskās informācijas un faktogrāfiskā materiāla strukturēšanas, izskaidrošanas, izvērtēšanas un sasaistīšanas līdzekli. Šajā sakarā ir jāuzsver, ka I. Lipšas monogrāfijā teorētiski metodoloģiskie konstrukti un koncepti uzskatāmi vispirms un galvenokārt par pētniecisko instrumentāriju; tā lietošana negroza vēstures avotu sniegto informāciju un nedeformē drošu vēstures rekonstrukciju, kas veidota uz verificētiem un vispusīgi izpētītiem vēstures faktiem. Ļoti svarīgi, ka teorētiski metodoloģiskā pieeja, kas izsmeļoši raksturota monogrāfijas pirmajā nodaļā, tiek konsekventi īstenota visās monogrāfijas nodaļās. Rezultātā pati monogrāfija kļūst par šīs metodoloģiskās pieejas lietderīguma un lietojamības vēstures pētniecībā apliecinājumu. Jāatzīmē, ka I. Lipšas pētījuma metodoloģija (protams, arī saturs) šo darbu iekļauj mūsdienu pasaules historiogrāfijas kontekstā, tāpēc monogrāfijas nākšana klājā uzskatāma par nozīmīgu historiogrāfisko faktu ne tikai Latvijas vēstures akadēmiskajā pētniecībā, bet arī pasaules historiogrāfijā.

Inetas Lipšas monogrāfija "Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā" ir apjomīgs un sarežģīts pētījums, kas apkopo tā autores uzkrāto pieredzi dzimtes un seksualitātes vēstures izpētes jomā. Te var minēt Inetas Lipšas zinātnisko rakstu sēriju, kuros

aprobētas monogrāfijas nozīmīgākās atziņas un konceptuālās pieejas seksualitātes vēstures apjēgsmē, izpētē un reprezentācijā.[3] Jāmin arī 2009. gadā I. Lipšas aizstāvētais promocijas darbs,[4] kurā tika iezīmēti seksualitātes vēstures izpētes virzieni. Tādējādi ir pamats apgalvot, ka monogrāfija nav uzskatāma par "nejaušu" pētījumu – tas ir mērķtiecīgās un ilglaicīgās pētniecības likumsakarīgs un pārliecinošs rezultāts.

Monogrāfija "Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā" balstās uz ārkārtīgi plašu vēstures avotu klāstu.[5] Vēstures avotu daudzveidību nosaka gan metodoloģiskā pieeja, gan arī pētījuma plašā tematika. Tajā pašā laikā šī daudzveidība atspoguļo pētījuma autores kompetenci un plašās zināšanas Latvijas starpkaru vēstures izpētes jomā. Darba izmantoto vēstures avotu vidū svarīga vieta ir tieši Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentiem: kopumā izmantoti vēstures avoti no 27 fondiem. Arhīva dokumenti dod iespēju vispusīgi raksturot valsts varas un pārvaldes institūciju, tiesas un tiesiskās kārtības sargāšanas iestāžu politiku un darbību sociālās kontroles īstenošanā. Sociālās vēstures aspektu izpētē tiek reprezentatīvi izmantoti arī Latvijas Republikas normatīvie akti un statistika. Tomēr pētījuma specifika – seksualitātes vēstures reprezentācija Latvijas sociāli politiskās vēstures ietvaros un vienlaikus publiskā diskursa par seksualitāti un dzimšu normativitāti kontekstā[6] – prasīja ļoti plaši izmantot žurnālu un laikrakstu materiālus, politiķu un valstsvīru, kā arī sabiedriskās domas veidotāju un paudēju, publisko viedokļu līderu, literātu rakstus, runas un atmiņas. Pētījuma avotu bāzi bagātina 20. gs. 20.–30. gados iespiestie zinātniskie pētījumi un populārzinātniskie raksti, kas bija sava laika publiskā diskursa neatņemama sastāvdaļa.

Vēstures avotu izmantošanas specifika rāda, ka monogrāfijas autorei ir izdevies panākt vēsturiskās sintēzes augstāko pakāpi: avotiskā informācija tiek elastīgi sasaistīta, it kā dabiski sintezējas, veidojot vēsturisku vēstījumu, būtībā pētāmo aspektu kopainu, kas integrēta 20. gs. 20.–30. gadu Latvijas nacionālās, sociālās un politiskās vēstures norisēs. Šajā stāstījumā organiski iekļaujas citāti no vēstures avotiem un ilustratīvais materiāls – fotogrāfijas no LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva un personiskiem arhīviem, zīmējumi un karikatūras no preses izdevumiem, papildinot tekstu un tajā pašā laikā naratīvā ieviešot laikmeta atmosfēru. Šajā sakarā jāatzīmē vēsturiskums, kas ir I. Lipšas monogrāfijas raksturīgākā iezīme: grāmatas nodaļās autore sniedz kodolīgus situāciju raksturojumus, kas dod iespēju pētāmos aspektus ciešāk sasaitīt ar politiskās, sociālās un kultūras vēstures jautājumiem Latvijā un ārvalstīs.

Inetas Lipšas monogrāfijas struktūra ir pārdomāta un loģiska; visumā tā atspoguļo autores konceptuālās pieejas seksualitātes vēstures izpētē. Tieši tāpēc pētījuma struktūru veido tematiski jautājumu bloki un ar tiem saistīti aspekti – seksualitāšu prakses un attiecīgās publiskā diskursa un sociālās kontroles analīzes un reprezentācijas kategorijas un subkategorijas. Pētāmo jautājumu bloku ietvaros pētījuma strukturēšanai izmantota arī vēstures pētniecībai tradicionālā – hronoloģiskā – pieeja. Tas dod iespēju veidot problēmorientētu stāstu, sabalansēti un tajā pašā laikā dinamiski aptverot visus seksualitātes vēstures aspektus Pirmās Latvijas Republikas laikā (sk. monogrāfijas 3.–9. nodaļas). Monogrāfijas kompozīcijā svarīga nozīme ir otrajai nodaļai "Seksualitāte un karš", kas zināmā mērā ieskicē vispārīgu kontekstu turpmākā materiāla reprezentācijai. Kā atzīmē I. Lipša, "[s]tarpkaru Latvijas sabiedrības centienus atgriezties stāvoklī, ko tolaik publiskā doma uzskatīja par normalitāti, raksturo atsauces uz piedzīvoto militāro konfliktu laikā – un tāds bija gan Pirmais pasaules karš, gan Latvijas Neatkarības karš, kas tika vērtēta kā negatīva pieredze. Seksualitātes [..] procesi starpkaru Latvijas pagātnē ir labāk izprotami salīdzinājumā ar minētajos konfliktos piedzīvoto."[7]

Monogrāfijas 3. nodaļa "Dzimšu normativitātes reprezentācijas publiskajā telpā" tiek dziļi pētīti priekšstati par maskulinitāti un feminitāti, kas veidojās (vai arī tika veidoti) publiskajā diskursā. Sevišķi atzīmējama monogrāfijas autores prasme parādīt šo priekšstatu modernizācijas un vienlaikus arhaizācijas tendences publiskajā telpā starpkaru posmā. Jāatzīmē, ka šīs pretrunīgās tendences tiek neatlaidīgi akcentētas gandrīz visās monogrāfijas nodaļās un it sevišķi 5. nodaļā "Laulība", 8. nodaļā "Zināšanas par seksuālo" un 9. nodaļā "Reprodukcija un seksualitātes regulācija". Tāda tendenču un norišu tieša un netieša pretstatīšana pilnībā atbilst jauno un jaunāko laiku sociālo procesu un fenomenu reprezentācijas modelim, kas akceptēts gan sociālajās zinātnēs, gan arī jaunajā sociālajā vēsturē. Var apgalvot, ka modernizācijas pretrunīgo norišu un seku atklāšana Latvijas sabiedriskajā domā, publiskajā diskursā, politikā un ikdienā nosaka I. Lipšas pētījuma kompozicionālu un konceptuālu vienotību, ko nobeigumā atzīmē pati autore: "Kopumā šī monogrāfija vēstī par to, ka tika modernizēta seksualitāte Latvijas iedzīvotāju dzīvē un kā šī modernizācija iekļāvās Rietumu kontekstā."[8]

Veidojot vispusīgu priekšstatu par seksualitātes vēsturi Latvijā pētāmā perioda ietvaros, I. Lipšas monogrāfijā normativitātei tiek pretstatītas tādas seksualitātes izpausmes, ko 20. gs. 20.–30. gados Latvijas sabiedriskās domas veidotāji un paudēji uzskatīja par devianci, respektīvi, par novirzīšanos no seksualitātes "normām". Sevišķi spilgti šā pretstatīšana parādās grāmatas 4. nodaļā – "'Deviance': dzimšu normu pārkāpšana / šķērsošana", kurā raksturota homoseksualitātes, kā arī transdzimtes personu un interseksuāļu problēmas reprezentācija publiskajā telpā, kā arī formālās un neformālās sociālās kontroles iejaukšanās seksualitātes jautājumos. Tajā pašā laikā ir jāatzīmē, ka normativitātes un deviances tieša un netieša konfrontācija jeb pretstatīšana nosaka arī citu monogrāfijas nodaļu saturu un kompozīciju. Šajā sakarā var minēt 6. nodaļu "Nereģistrēto attiecību diskursīvās prakses", kurā liela uzmanība veltīta pirmslaulības tradīcijām, nereģistrētai kopdzīvei, kā arī prostitūcijai; 7. nodaļu "Dzimumu (ne)līdztiesība", kurā raksturota valsts politika seksuāli transmisīvo slimību jautājumā un sabiedrības pārstāvju attieksme pret šo politiku, kā arī 9. nodaļu "Reprodukcija un seksualitātes regulācija", kurā aplūkoti dzimstības kontroles vēstures jautājumi un to reprezentācija publiskajā diskursā.

Veidojot vēstures rekonstrukciju, monogrāfijas autore nepieļauj seksualitātes vēstures aspektu vienkāršojumus: publiskais diskurss elastīgi sasaistīts un tajā pašā laikā nodalīts no formālās sociālās kontroles izpausmēm, ko veica valsts institūcijas. Turklāt publiskais diskurss netiek identificēts ar sabiedrisko domu un vienkāršo cilvēku attieksmi pret seksualitāti. Visumā var apgalvot, ka monogrāfijas autore parāda prasmi (būtībā – īstu meistarību) tēlot gan laikmetu, gan arī tādas smalkas, grūti notveramas un vēstures pētījumā grūti reprezentējamas parādības kā, piemēram, sabiedriskā doma, attieksmes, sociālā komunikācija, iekšējā sociālā kontrole, ārējā neformālā sociālā kontrole, formālās – valsts atbalstītās un īstenotās kontroles mehānismi, atsevišķu cilvēku likteņi lokālu un globālu vēstures notikumu un sociālās vides kontekstā u.tml.

Sevišķi atzīmējama Inetas Lipšas monogrāfijas valoda un izklāsta stils: darbs viegli lasāms, baudāms un, jāteic, ļoti interesants. Citiem vārdiem, tas ir viens no pavisam nedaudziem pētījumiem, kurā sarežģītas un nopietnas zinātniskās problēmas tiek reprezentētas atbilstoši pašām labākajām tradīcijām vēsturiska stāstījuma veidošanā. Arī monogrāfijas heiristiskā nozīme ir neapšaubāma: pētāmo vēstures aspektu reprezentācijas līmenis ir gandrīz izsmeļošs, bet par atsevišķiem pētījuma aspektiem,

kas nav vispusīgi atspoguļoti šajā monogrāfijā, tiek speciāli norādīts attiecīgajās vietās, kā arī "Secinājumos un nobeigumā".[9] Tas nozīmē, ka tēmas izpēte ir jāturpina, taču, pēc recenzenta domām, turpmākā izpēte diez vai mainīs seksualitātes vēstures pārliecinošu kopainu, ko piedāvā šī monogrāfija.

Recenzijas nobeigumā ir jāuzsver, ka I. Lipšas monogrāfijai "Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939" ir lemts ne tikai apzīmēt jaunā virziena Latvijas historiogrāfijā rašanos, bet arī modināt sabiedrības neliekuļotu interesi par jautājumiem, kas nezaudē aktualitāti, jo šīs monogrāfijas mērķauditorija ir ne tikai zinātnieki – vēsturnieki, sociologi, antropologi, bet arī Latvijas sabiedrība kopumā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

[1] Inetas Lipšas monogrāfijas 1. nodaļa veido reprezentatīvu priekšstatu par nozīmīgākajiem pētījumiem šajās izpētes jomās. Sk.: Lipša, I. *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939*. Rīga, 2014. 20.–36. lpp.

[2] Sk., piemēram: Brikše, I., red. *Latvijas Universitātes raksti*. 655. sēj.: *Komunikācija: Dzimtes pētījumi*. Rīga: Zinātne, 2003; Zellis, K., sast. *Sieviete Latvijas vēsturē. Rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007; Zelče, V. *Nezināmā. Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002; Zelče, V., Sprugaine, V. *Marginālās jeb 1376. fonds*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2005; Zelče, V. Prostitūcija Rīgā 19. gadsimta 90. gados. *Latvijas Arhīvi*. 1999. Nr. 1. 74.–95. lpp.; Zelče, V. Skice vēstures zīmējumam: Sieviete un Pirmais pasaules karš. *Latvijas Arhīvi*. 2002. Nr. 4. 28.–46. lpp.; Zelče, V. Marija Valdemāre–Naumane–Medinska: 19. gadsimta sievietes nepabeigtā biogrāfija. *Latvijas Arhīvi*. 2007. Nr. 4. 143.–169. lpp.; Jēkabsons, Ē. Sievietes un bruņotie spēki Latvijas Neatkarības kara laikā (1919–1920). *Latvijas Vēsture*. 2012. Nr. 3. 20.–39. lpp.; u.c.

[3] Sk.: Lipša, I. Sievietes parlamentārajās vēlēšanās Latvijas Republikā, 1920–1934. *Latvijas Vēsture*. 2005. Nr. 4. 17.–29. lpp.; Lipša, I. Amatpersonu priekšstati par seksuālo morāli Latvijas valsts iestāžu dokumentos, 1919–1921. Grām.: *Vēsture: Avoti un cilvēki. Starptautiskās konferences XV Zinātniskie lasījumi materiāli. Vēsture IX*. Daugavpils: Saule, 2006, 106.–113. lpp.; Lipša, I. Sievietes tēla veidošana Kārļa Ulmaņa autoritārajā režīmā (1934–1940): ideoloģija un īstenība. Grām.: Zellis, K., sast. *Sieviete Latvijas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. 80.–99. lpp.; Lipša, I. Sabiedriskā tikumība Latvijā demogrāfisko problēmu aspektā, 1918–1940. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2009. Nr. 1. 53.–80. lpp.; Lipša, I. Vīrietības aspekts Kārļa Ulmaņa autoritārajā ideoloģijā (1934–1940). Grām.: *Vēsture: Avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XX starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XIV.* Daugavpils: Saule, 2011. 167.–172. lpp.; Lipša, I. Seksualitātes aspekti latviešu nacionālisma ideoloģijā un praksē (1914–1939). Grām.: *Latvieši un Latvija. Akadēmiskie raksti*. 4. sēj.: *Latvijas kultūra, izglītība, zinātne.* Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 602.–618. lpp.; un citi.

[4] Lipša, I. *Sabiedriskā tikumība Latvijā, 1918.–1940. gads*: *Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009.

[5] Vēstures avotu izsmeļošu apskatu sk.: Lipša, I. *Seksualitāte un sociālā kontrole*.. 36.–50. lpp.

[6] Kā atzīmē monogrāfijas autore, "[š]ī grāmata ir pirmais mēģinājums iezīmēt seksualitāšu diskursīvās prakses Latvijas iedzīvotāju pagātnē no Pirmā pasaules kara līdz Otrajam pasaules karam." Lipša, I. *Seksualitāte un sociālā kontrole*.. 579. lpp.

[7] Lipša, I. *Seksualitāte un sociālā kontrole*.. 14. lpp.

[8] Turpat, 575. lpp.

[9] Turpat, 580. lpp.

Aleksandrs Ivanovs